

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

О. Булик, к. е. н., доцент

ORCID ID: 0000-0001-8733-5062

Львівський національний університет природокористування

© О. Булик, 2023

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2023.03-04.053>

Булик О. Трансформація зовнішньоторговельної політики України в умовах війни

Досліджено обсяги та структуру українських експортно-імпорتنих операцій у 2022 та 2023 роках. Проаналізований стан зовнішньої торгівлі України та її трансформації в умовах повномасштабного вторгнення свідчить про висвітлення проблем окремих напрямів. Російське вторгнення призвело до обвалу торгівлі України, зокрема зовнішньої. Це також спричинило серйозні зміни в географічній структурі його імпорту та експорту. Через російську блокаду українські порти втратили статус основних експортних воріт країни. Окрім причин, безпосередньо пов'язаних із війною (втрата Україною частини території та збиток її промислових об'єктів в експортоорієнтованих галузях), основною причиною цього занепаду була блокада чорноморських портів України, через які Київ відправляв близько двох третин свого експорту до російського вторгнення. Масштаби змін, які зафіксувала Україна в торговому обміні, відрізняються для окремих географічних регіонів. Експорт України до Європейського Союзу зріс на 1,7%, а ЄС закріпив за собою статус основного реципієнта українських товарів (на країни ЄС зараз припадає 64% українського експорту). У торгівлі з іншими регіонами світу було зафіксовано спад від 20 до 90%. Деяка інша ситуація з імпортом України: на ЄС припадає 51% імпортованих Україною товарів, спад зафіксовано для всіх інших регіонів світу, окрім Близького Сходу. Російське вторгнення скоротило український експорт у всіх секторах її економіки. Хоча цей вплив був відносно незначним щодо агропродовольчої продукції, в інших секторах, які мають велике значення для експортної діяльності України, зафіксоване зниження було дуже значимим: продаж металургійної продукції впав на 62%, тоді як реалізація корисних копалин знизилася на 49%. У 2021 році на ці дві категорії товарів припадало 24% і 12% українського експорту відповідно. Усі ці зміни пов'язані передусім з війною, і вони вплинули також на регулюванням зовнішньоторговельної політики. Оскільки ситуація динамічно змінюється, то прогнозовано очікувати зміни напрямків господарювання суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: зовнішньоторговельна політика, війна, заборона, наслідки, трансформація.

Bulyk O. Transformation of Ukraine's foreign trade policy in the conditions of war

The article analyzes the volume and structure of Ukraine's import and export operations for the years 2022 and 2023. It highlights the challenges that Ukraine's foreign trade is facing due to the full-scale invasion by Russia. The invasion has resulted in a collapse of Ukraine's trade, causing significant changes in the import and export. Ukraine's ports have lost their prominence as the main gateways for exports due to the Russian blockade. This has led to a shift in the geographical structure of Ukraine's imports and exports. The loss of territory and damage to industrial facilities in export-oriented industries are some of the reasons for this decline. In addition, the blockade of Ukraine's Black Sea ports, through which Kyiv used to ship about two-thirds of its exports, has further contributed to the decline. These changes have affected various regions of the world differently. While exports to the European Union increased by 1.7%, trade with other regions of the world fell by 20% to 90%. The situation with imports is somewhat different, with the EU accounting for 51% of Ukraine's imports and all other regions of the world, except the Middle East, experiencing a drop. The Russian invasion has affected all sectors of Ukraine's economy. While the impact was relatively minor in the case of agri-food products, other sectors that are important for Ukraine's exports saw very significant declines. Sales of metallurgical products fell by 62%, while sales of minerals dropped by 49%. These two categories of goods accounted for 24% and 12% of Ukraine's exports, respectively, in 2021. These changes are primarily due to the war, and they have also affected the regulation of

foreign trade policy. As the situation is changing dynamically, we can expect changes in the business directions of foreign economic operators in the near future.

Key words: *foreign trade policy, war, ban, consequences, transformation.*

Постановка проблеми. Наслідки війни в Україні відчуваються в усьому світі, але особливо серед українського народу. Вплив на торгівлю вже очевидний. Це порушило ланцюжки поставок і, серед іншого, призвело до підвищення цін та інфляції. Наслідки варіюються від дефіциту продуктів харчування, сировини та компонентів до скасування торговельних шляхів, зміни попиту та підвищення цін. Широкомасштабна війна, розв'язана росією проти України, змінила картину світу, зумовила низку ризиків і загроз, спричинила турбулентні процеси в політичному, економічному, безпечовому середовищах, наслідки яких нині важко спрогнозувати. Російська агресія поглибила протиріччя сучасного світу, погіршила соціально-економічну ситуацію на регіональному та глобальному рівнях, а також зумовила суттєві зміни у структурі зовнішньої торгівлі країни, зокрема в її відносинах з ЄС. Кордон із Європейським Союзом на певний час став майже єдиним надійно функціонуючим зв'язком України із зовнішнім світом. А оскільки Євросоюз і до того був ключовим партнером України, очікувано стрімко зросла роль ЄС як торговельного партнера України.

Обсяги та структура українських експортно-імпортних операцій у 2022 та 2023 роках кардинально змінилися. За прогнозами Організації економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD) і Світової продовольчої організації (Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO), протягом наступних десяти років, з 2020 по 2029 рік, Україна мала б покращити свої позиції на світовому ринку та увійти до п'ятірки найбільших країн-експортерів зерна, збільшивши свою частку майже до 14%. Так, до кінця десятиліття Україна, за прогнозами, мала б посісти 6-те місце на ринку пшениці та розділити 4-те місце з Канадою за обсягами експорту пшениці, а експорт кукурудзи мав би зрости до 31 мільйона тонн і посісти 4-те місце у світі. Щодо інших зернових, таких

як ячмінь, овес та жито, очікувалося, що експорт цих культур мав би зрости з 5,2 млн тонн у 2019 році до 6,4 млн тонн у 2029 році, що зміцнило б позиції України на світовому ринку, та підняти її на 5-те місце у світі (OECD/FAO, 2020).

Проте масштабне вторгнення викликало занепокоєння, що Україна може взагалі втратити свою присутність на зовнішніх ринках, що призведе до зміни ролі країни на світовому ринку зерна для забезпечення глобальної продовольчої безпеки, запобігання голоду та соціальному хаосу в деяких африканських країнах. Найважливішою перешкодою для зовнішньоекономічної діяльності України стало обмеження логістичних торговельних шляхів, що призвело до закриття північних і східних маршрутів. Українські морські порти також були заблоковані на півдні, тож західний напрям став єдиним для зовнішньої торгівлі. Тому дослідження зовнішньоторговельної діяльності України та змін, які відбуваються під впливом війни, є актуальним і дуже важливим на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проведений аналіз публікацій щодо стану зовнішньої торгівлі України та її трансформації в умовах повномасштабного вторгнення свідчить про висвітлення проблем окремих напрямів. Так, автор у попередніх працях дослідив стратегію відновлення України після війни (О. Булик, 2023) та експорт за окремими регіонами в умовах війни (Булик та Гаврилюк, 2023). Сучасний стан зовнішньої торгівлі України в умовах економічної нестабільності висвітлено у працях Т. Батракової та С. Фоменко (2023). Аналіз зовнішньоторговельної діяльності України в розрізі товарної та географічної структури за рік війни подав у своєму дослідженні С. Матушак (2023). Р. Скриньковський, О. Процевят, Н. Павленчик та С. Цюх виявили тенденції зовнішньоторговельної діяльності України в період війни, які неминуче потрібно вдосконалювати через переорієнтацію на нові ринки (2022). Особливості регуляторного вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності

в умовах повномасштабного вторгнення дослідили автори С. Скрипник, О. Процевят, О. Воронова щодо збалансування між обов'язковим збереженням конкурентоспроможності держави на світовому ринку, та нарощування доходів бюджету за обмежених можливостей для розвитку бізнесу (2023). Значення ЄС у регенерації експортного потенціалу країни окреслено у праці А. Швець (2022). Оскільки воєнний стан ще триває й має тенденції до продовження через повномасштабне вторгнення росії на територію України, то зовнішня торгівля постійно трансформується й пристосовується до політичних та економічних проблем, які виникають.

Постановка завдання. Наше завдання – виявити зміни порівнянням стану та структури зовнішньої торгівлі України до та під час військової агресії, а також тенденції зовнішньоекономічної діяльності України в умовах війни.

Методика дослідження та матеріали. Метод системного аналізу застосовували для аналізу структури зовнішньоекономічної діяльності та виявлення певних характеристик і взаємозв'язків. Методи спостереження та опису – для збору та порівняння даних щодо експорту та імпорту, а метод синтезу – для виокремлення особливостей зовнішньої економіки України під час війни. Метод графічного зображення використано для відображення обсягів, динаміки та структури зовнішньоекономічної діяльності. Інформаційною базою дослідження стали статистичні дані Державної митної служби України та Державної служби статистики України.

Виклад основного матеріалу. Російське вторгнення призвело до обвалу торгівлі України, зокрема зовнішньої. Це також спричинило серйозні зміни в географічній структурі його імпорту та експорту. Через російську блокаду українські порти втратили статус основних експортних воріт країни. Залізничний та автомобільний транспорт набув значення, оскільки з 24 лютого 2022 року Україна використовує їх для перевезення та імпорту більшості своїх товарів через територію своїх західних сусідів. Як наслідок, Європейський Союз зміцнив

свою роль як основного торговельного партнера Києва як в експорті, так і в імпорті, а Польща – вперше в історії – стала лідером у торговому обміні України.

Зовнішньоторговельний оборот України за весь період війни, що минув із початку повномасштабного вторгнення, зазнав значної трансформації:

- обсяги експорту та імпорту значно скоротилися, що не дивно, адже є проблеми з логістикою та блокуванням морських шляхів;
- відбулися зміни в географічній структурі: основними торговельними партнерами стали країни ЄС, навіть попри суперечки між Україною та деякими державами Євросоюзу;
- у торговельному обороті основну позицію посіла продукція аграрної сфери, тоді як частка інших галузей (металургії, хімічної промисловості) зменшилася.

Отже, для окреслення тенденцій зовнішньоторговельної діяльності України під час війни проаналізуємо ці зміни. Почнемо з обсягів експорту та імпорту. У 2022 році відбувся дуже серйозний спад експорту та імпорту України (рис. 1). Окрім причин, безпосередньо пов'язаних із війною (втрата Україною частини території та збиток її промислових об'єктів в експортоорієнтованих галузях), основною причиною цього занепаду була блокада чорноморських портів України, через які Київ відправляв близько двох третин свого експорту до російського вторгнення. Хоча блокаду було частково знято в серпні 2022 року, вона стосувалася лише сільськогосподарської продукції, а не інших ключових експортних товарів України, таких як залізна руда та металургійна продукція. Ще одна причина спаду – те, що до війни росія й білорусь були важливими економічними партнерами України, особливо щодо імпорту палива. Після 24 лютого 2022 року торговельні відносини України з росією впали, а дані щорічної статистики переважно стосуються торгівлі, яка здійснювалася в січні та лютому. Те саме стосується білорусі, хоча тут скорочення двосторонньої торгівлі розтягнулося на більш тривалий період.

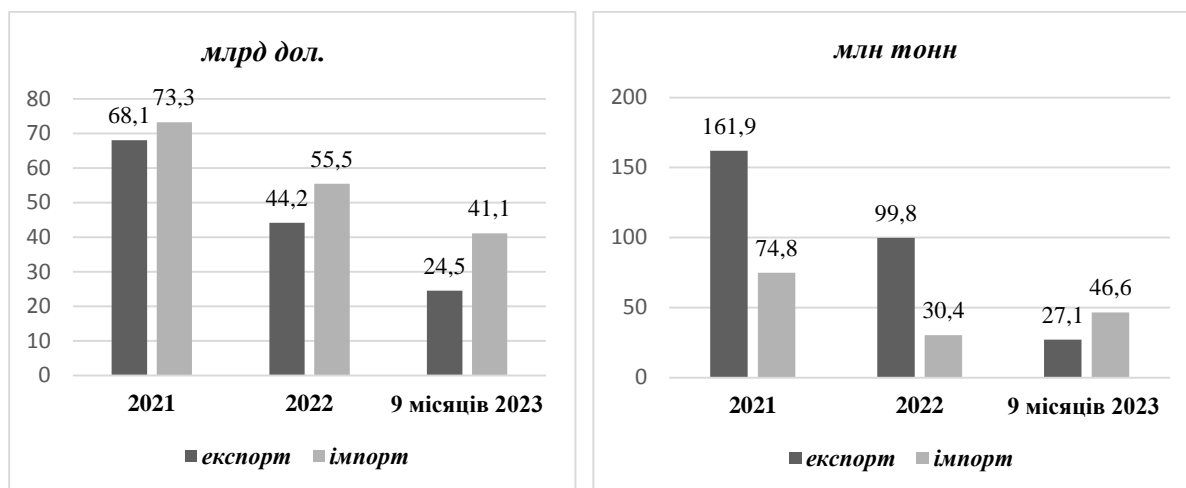

Рис. 1. Порівняння товарного експорту та імпорту України у 2021, 2022 та 2023 (за дев'ять місяців) роках

*Джерело: сформовано за матеріалами Державної служби статистики України: зовнішня торгівля товарами

Отже, згідно з даними Державної служби статистики, зовнішньоторговельний оборот України за січень – серпень 2023 року (у річному вимірі) зріс на 3%, до \$65,6 млрд. Звичайно, це відбулося передусім через збільшення обсягів імпорту на 19% – до \$41,1 млрд. Обсяги експорту при цьому скоротилися на 15% – до \$24,5 млрд. У підсумку дефіцит зовнішньої торгівлі зріс практично втричі, тобто на \$11 млрд, і становив \$16,6 млрд.

Розглянемо помісячну динаміку зовнішньоторговельної діяльності України у 2022 і 2023 роках (рис. 2, 3). Слід зауважити, що 2022

року на практиці вплив військових дій на український експорт більш серйозний, ніж те, що показує офіційна зведена статистика, оскільки враховує два довоєнні місяці: січень і більшу частину лютого. За цей короткий період Україна зафіксувала дуже сприятливі дані в результаті економічного відновлення після пандемії. Якщо порівняти дев'ять місяців 2022 року і 2023 року, то можна побачити, що, незважаючи на зменшення експорту, немає дуже різних помісячних коливань. Це стосується також імпорту.

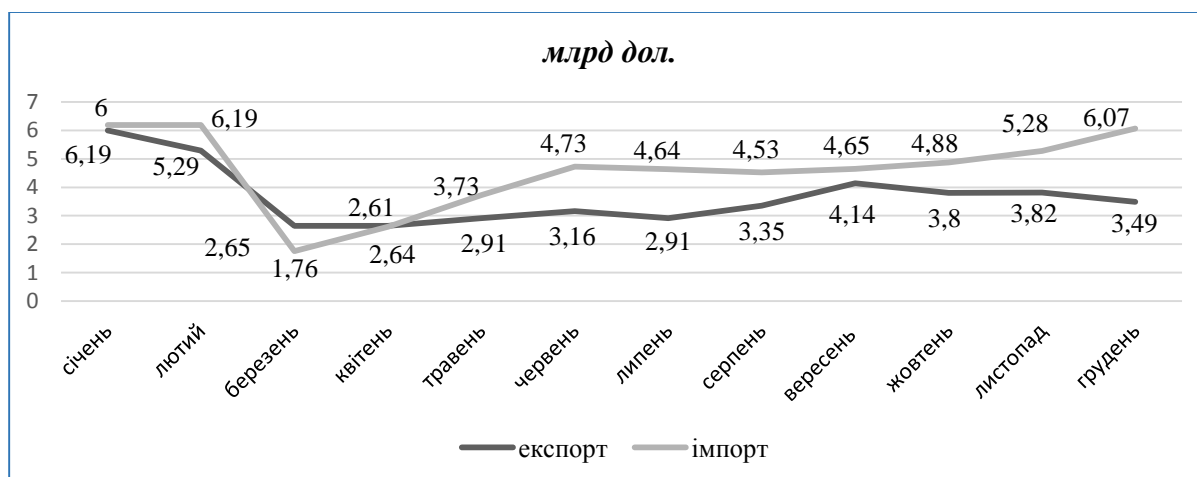

Рис. 2. Помісячна динаміка експорту та імпорту у 2022 році

*Джерело: сформовано за матеріалами Державної служби статистики України: експрес-випуск «Зовнішня торгівля України товарами у 2022 році»

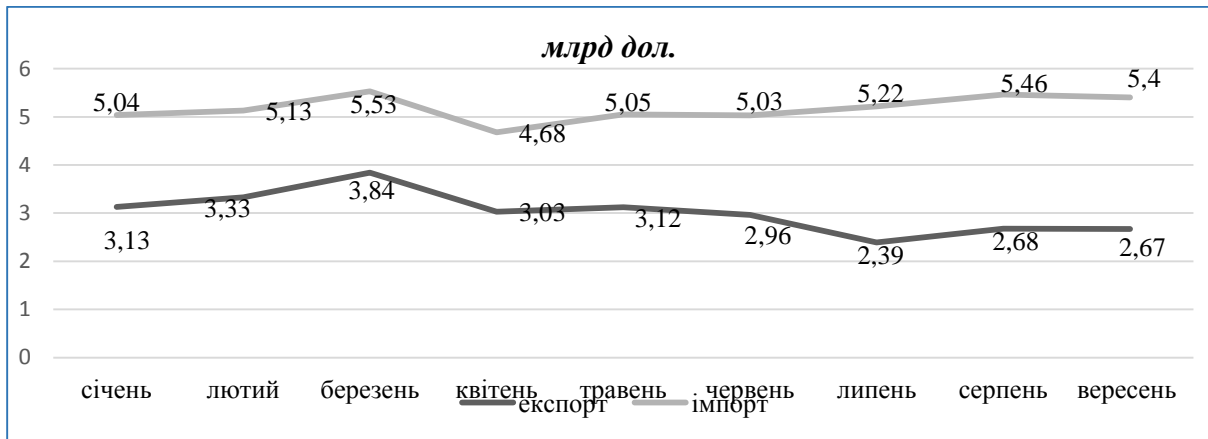

Рис. 3. Помісячна динаміка експорту та імпорту за дев'ять місяців 2023 року

*Джерело: сформовано за матеріалами Державної служби статистики України: експрес-випуск «Зовнішня торгівля України товарами за 9 місяців 2023 року»

Щодо транспортної логістики, то значення морських портів для імпорту України було не таким великим, як для експорту (на них припадало близько 25% від усього обсягу імпортованих товарів). Після російського вторгнення автомобільний транспорт зміцнив свою домінуючу роль: із липня 2022 року близько 75% українського імпорту перевозили автомобільним транспортом, і ця частка продовжувала зростати протягом наступних місяців.

Масштаби змін, які зафіксувала Україна в торговому обміні, відрізняються для окремих

географічних регіонів. Експорт України до Європейського Союзу зріс на 1,7%, а ЄС закріпив за собою статус основного реципієнта українських товарів (на країни ЄС зараз припадає 64% українського експорту). У торгівлі з іншими регіонами світу було зафіксовано спад від 20 до 90%. Деяка інша ситуація з імпортом України: на ЄС припадає 51% імпортованих Україною товарів, спад зафіксовано для всіх інших регіонів світу, окрім Близького Сходу. Розглянемо зміни в географічній структурі зовнішньої торгівлі України до та в період війни (рис. 4).

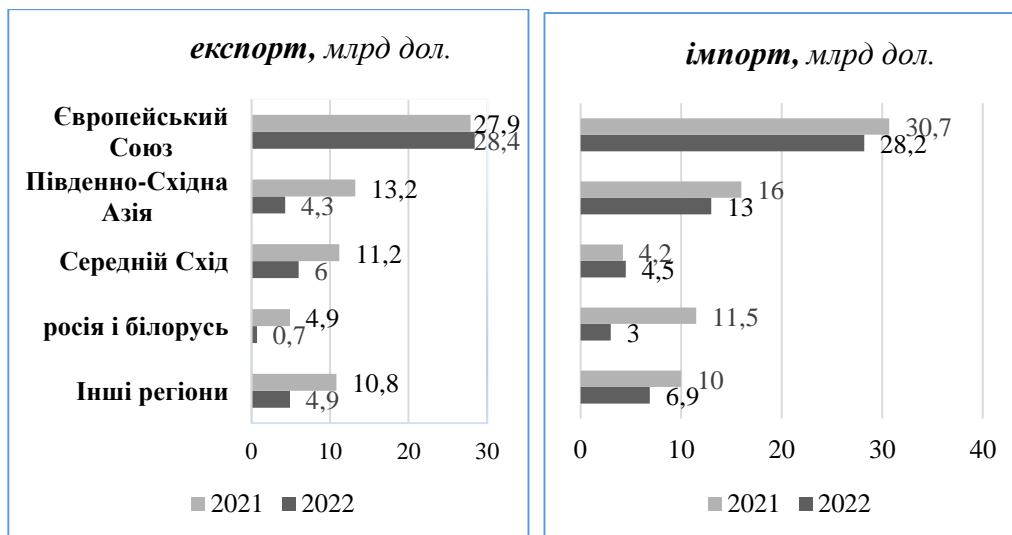

Рис. 4. Порівняння товарного експорту та імпорту України у 2021 та 2022 роках за окремими регіонами

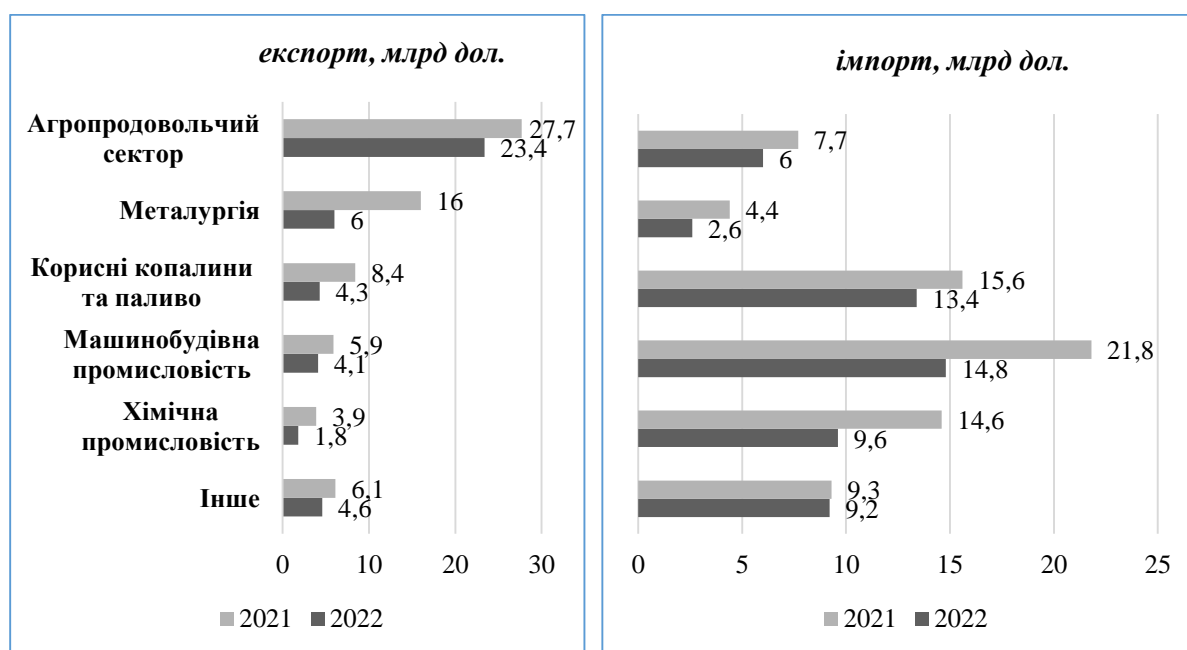
*Джерело: сформовано за матеріалами Державної служби статистики України: географічна структура зовнішньої торгівлі України

Російське вторгнення призвело до блокади чорноморських портів України та окупа-

ції портів в Азовському морі. Ці фактори, а також інші негативні події, призвели до значного скорочення експорту України до більшості її

найбільших колишніх торгових партнерів, зокрема до Китаю (-69%) та Індії (-64%). Крім того, блокада підштовхнула Україну до пошуку альтернативних ринків, що призвело до збільшення експорту до всіх її сусідів: експорт до Румунії зріс на 150%, до Словаччини – на 51%, до Угорщини – на 27%, до Польщі – на 40% [6]. Якщо ж аналізувати експорт-імпорт за країнами, то в ЄС Україна найактивніше торгує також із Німеччиною, Францією, Чехією, Болгарією та Італією. В Африці торгує переважно з Єгиптом. На американському континенті ключові партнери – США та Канада, а також Мексика.

Як бачимо з аналізу, російське вторгнення скоротило український експорт у всіх секторах її економіки. Хоча цей вплив був відносно незначним щодо агропродовольчої продукції (зниження на 15,5%), в інших секторах, які мають велике значення для експортної діяльності України, зафіксоване зниження було дуже істотним: продаж металургійної продукції впав на 62%, тоді як реалізація корисних копалин знизилася на 49%. У 2021 році на ці дві категорії товарів припадало 24% і 12% українського експорту відповідно. Розглянемо динаміку експорту-імпорту в окремих секторах економіки за 2021 та 2022 роки (рис. 5).

Рис. 5. Порівняння експорту та імпорту України в окремих секторах економіки у 2021 та 2022 роках

*Джерело: сформовано за матеріалами Державної служби статистики України: зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу

Оскільки Україна є аграрною країною, то частка експорту цієї продукції найбільш вагома. В умовах війни найбільше загострилося питання саме з експортом зернових, особливо після виходу росії із зернової угоди, і це позначилося на скороченні експорту зернових. Україна запустила «гуманітарний коридор» для кораблів, що прямують на ринки Африки та Азії в серпні, щоб спробувати обійти фактичну блокаду в Чорному морі після того, як Росія вийшла з угоди, яка гарантувала Києву морський експорт під час війни.

Незважаючи на погрози окупантів, створення морських тимчасових маршрутів дозволяє вивозити зерно.

Завдяки створенню «зернового коридору» реалізація найважливіших продуктів агропродовольчого сектору (таких як соняшникова олія) впала лише незначною мірою, тоді як її вартість фактично трохи зросла (як-от кукурудзи). Близько 700 тис. тонн зерна залишили українські порти новим маршрутом з по-

чатку його роботи в серпні. До повномасштабного вторгнення Україна постачала через свої чорноморські порти до шести мільйонів тонн зерна на місяць.

У жовтні 2023 року Україна спромоглася експортувати 4,8 млн т аграрної продукції, що на 15% більше, ніж за попередній місяць. Структура експортної продукції в жовтні:

✓ зернові культури: 2,5 млн т (пшениця – 52%, кукурудза – 45%, ячмінь – 3%). Зростання на 20% до показника минулого місяця;

✓ олійні культури: 914,0 тис т (ріпак – 48%, соєві боби – 48%, та насіння соняшнику – 3%). Зростання: +4%;

✓ рослинні олії: 508,7 тис т (соняшникова олія – 80%, ріпакова – 14% та соєва – 6%). Зростання: +6%;

✓ макухи після вилучення рослинних олій: 491,5 тис т (соняшникова – 86%, соєва – 14%). Зростання: +18% (експорт аграрної продукції зріс за місяць на 15%, 2023).

Зростання обсягів експорту хоча й простежується, воно недостатнє для вивезення врожаю, який Україна цього року збирала. Для відносно нормального функціонування ринку аграрної продукції за місяць Україна має експортувати близько 6 млн т продовольства, переважно морськими шляхами, де менш дорога логістика. Це складне питання, якого уряд не зможе вирішити без втручання впливу інших держав, адже блокування морських шляхів – не лише проблема України, а тих країн, які потерпають від продовольчої кризи через війну.

Незалежно від того, чи збережеться нинішня інтенсивність бойових дій, чи відбудеться часткове заморожування конфлікту, серйозних змін у структурі зовнішньої торгівлі України найближчим часом очікувати не варто. Поки триває війна, економічне відновлення, яке могло б підвищити експорт та імпорт України, неможливе. Якщо росія блокуватиме продовження «зернового коридору», це завдасть серйозного удару по експорту української агропродовольчої продукції. З іншого боку, теоретично можна було б розширити цей коридор на інші товари (переважно на металургійну продукцію та залізну руду), за що рішуче виступає Київ. Однак через спротив росії цій пропозиції наразі ймовірність реалізації такого сценарію мінімальна.

Висновки. Проаналізувавши зовнішньоторговельну діяльність України до та після повномасштабного вторгнення, можемо окреслити такі висновки.

➤ 2021 рік характерний відновленням зовнішньої економіки України на тлі глобального відновлення після пандемії COVID-19. Прогнози на 2022 рік були дуже оптимістичними, оскільки очікувалося, що зовнішня економіка зростатиме ще більше, але, на жаль, масштабне вторгнення призвело до обвалу зовнішньої торгівлі. Як наслідок, 2022 року відбулися зміни порівняно з 2021 роком:

➤ у загальному обсязі експорту та імпорту 2022 року експорт упав на 35%, а імпорт – на 19%; очікувалося, що зовнішня торгівля 2022 року зросте, й за перші два місяці війни експорт та імпорт товарів були вищими, ніж 2021 року, але в березні зовнішня економіка України зазнала колапсу; пік експорту припав на вересень 2022 року, внаслідок розблокування українських чорноморських портів;

➤ у структурі експорту зміни визначені за основними трьома галузями:

1) експорт сільськогосподарських товарів, який був можливий завдяки «зерновому коридору» та географічному розташуванню агропідприємств;

2) експорт залізної руди та чорних металів скоротився через зруйновані підприємства, які опинилися на території бойових дій, та зруйновані логістичні ланцюжки й інфраструктуру;

3) обсяги експорту машин та устаткування були більші за обсяги традиційної третьої провідної галузі мінеральних добрив, що скоротилася на 57%.

Структура імпорту демонструє три найважливіші галузі:

1) енергоносії та імпорт більшості товарів із категорії нафто- та паливно-енергетичних продуктів, від яких традиційно залежить Україна;

2) машини, устаткування й транспорт – оскільки мобільність українців під час війни дуже важлива, так само, як і реконструкція пошкоджених підприємств;

3) продукція хімічної промисловості. Найбільш вагомим є зростання категорії

«інші» аж на 77%, що можна пояснити впливом воєнного часу, бо до категорії цих товарів належать гуманітарна допомога, дипломатичні та консолідовані вантажі, а також міжнародні експрес-відправлення;

➤ у регіональній структурі зовнішньої торгівлі ЄС є найбільшим торговельним партнером України;

➤ у 2022 році істотно скоротилися зовнішньоекономічні зв'язки з росією та білорусією, натомість Польща стала найбільшим реципієнтом українських товарів.

Отже, всі ці трансформації пов'язані передусім із війною, й вони вплинули також на регулювання зовнішньоторговельної політики. Оскільки ситуація динамічно змінюється, то прогнозовано очікувати зміни напрямів господарювання суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Батракова, Т. І. та Фоменко, С. С., 2023. Сучасний стан зовнішньої торгівлі України в умовах економічної нестабільності. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 4 (04), с. 56–62 [online] Доступно: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/129/119> [Дата звернення 12 листопада 2023].

Булик, О. Б., 2023. Стратегія відновлення економіки України після війни. *Економіка та суспільство*, 48 [online] Доступно: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2240> [Дата звернення 4 листопада 2023].

Гаврилюк, І. І. та Булик, О. Б., 2023. Особливості зовнішньоекономічної діяльності Львівської області в умовах воєнного стану. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка, 15, с. 252–259.

Гаврилюк, І. І. та Булик, О. Б., 2023. Building the export capacity of agricultural enterprises in the context of decentralization. *Аграрна економіка*, 16 (1–2), с. 81–90.

Державна служба статистики України [online] Доступно: <https://ukrstat.gov.ua/express/exp2023/02/04.pdf> [Дата звернення 3 листопада 2023].

Експорт аграрної продукції збільшився за місяць на 15% – УКАБ, 2023. *Українська правда* [online] Доступно: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/2/706185/> [Дата звернення 5 листопада 2023].

Скриньковський, Р., Процевят, О., Павленчик, Н. та Цюх, С., 2022. Сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в умовах війни, 8 (6), р. 1001–1008 [online] Доступно: *Traektoriâ Nauki = Path of Science*, <https://doi.org/10.22178/pos.82-2> [Дата звернення 11 листопада 2023].

Скрипник, С., Процевят, О. та Воронова, О., 2022. Особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, 38 [online] Доступно: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-47> [Дата звернення 7 листопада 2023].

Славомір Матушак, 2023. Рік війни у зовнішній торгівлі України. *Центр Східних досліджень* [online] Доступно: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-02-08/year-war-ukraines-foreign-trade> [Дата звернення 7 листопада 2023].

Швець, А., 2022. Роль ЄС у відновленні експортного потенціалу України в умовах війни. *Наукові інновації та передові технології*, 6 (8), с. 447–458.

OECD/FAO, 2020. *Agricultural Outlook 2020-2029*, FAO, Rome/OECD Publishing, Paris [online] Available at: <https://doi.org/10.1787/1112c23b-en>. 330 p. [Accessed 16 November 2023].

Стаття надійшла 16.11.2023

